

Középkori novellák

*Középkori históriák
oklevelekben (1002–1410).*

Vál., bev., jegyz. Kristó Gyula
Szeged, 1992.

(Szegedi Középkortörténeti
Könyvtár, 1.)

Fontos, szakemberek és érdeklődők számára egyaránt haszonnal forgatható kiadvány jelent meg a Középkortörténeti Könyvtár nyitóköteteként. Az oklevelek narrációs részének történeti forrásértékével eddig is mindenki tisztában volt, oklevélfordítások mégis igen kis számban jelentek meg (említésre méltó kivételek a Tatárjárás emlékezete vagy a Károly Róbert emlékezete c. kötetek). A közreadók által választott megoldás, ti. a narráció kimetszése az oklevél testéből, persze nem kifogás-talan, de kétségtelenül jelentős gyakorlati előnyökkel kárpótolja az olvasót: a terjedelem többszörösére növekedésével. Mályusz Elemér alapvető munkája után (Királyi kancellária és krónikaírás a középkori Magyarországon) nem érezzük szükségesnek az oklevél-narrációk jelentőségének méltatását. Inkább a megjelent kötetre térnénk át, amely nyugodtan tekinthető a magyar történelem 400 évének megismerésére szolgáló szöveggyűjteménynek. Hasonló megfontolásból érezzük elfogadhatónak a jegyzetek szűk terjedelmét is, hiszen tetszés szerint lehetne bővíteni, pontosabbá tenni s egyúttal a többszörösére növelni a magyarázatokat.

A leglényegesebb kérdésekben valóban eligazító bevezető tanulmányban – bármennyire is szorítóak a terjedelmi korlátok – szívesen olvastunk volna a narrációk és az udvari kultúra kapcsolatairól néhány szót, miként Kurucz Ágnes a vitatott lovagi kultúrára vonatkozó megfigyelései egy értékes részét éppen az oklevelek narrációs részéből hüvelykezte ki. Ebben az összefüggésben nagyon hiányoljuk a bibliográfiából

Borosy András tanulmányát (Hadi éremek Magyarországon a XIII. században. Hadtörténeti Közlemények új. f. 32, 1985), amelyben – szintén Mályusz eredményeitől indítva – felismeri a narrációk hadtörténeti jelentőségét, s a XIII. századi páncélos „lovagi” harcmodorra vonatkozó legfontosabb forrásoként elemzi őket. Persze rögtön arra is utalhatunk, hogy – a szövegösszefüggésnek megfelelően – a „miles” lovag, katona fordítása helyett a „vitéz” tűnne szerencsésebbnek, amennyiben a fordításban valamivel többet akarunk éreztetni a pusztán a felfegyverzettség tényére utaló katonánál, ld. erre Vizkelety András megjegyzéseit (Itk 1990. 520–528.). Így hangulatilag is megfelelőbbnek érezzük az udvari vitéz fordítást az udvari katona helyett, hős vitézt a hős katona, a harci vagy katonai babérkoszorú helyett a vitézi babérkoszorú változatot. Egyébként a narrációkból valóban kikerekedik a királyi zászló alatt, a király környezetében harcolóktól elvárt „lovagi” erkölcsi és katonai magatartásforma, amelyet persze sokszor az okleveleknek az itt elhagyott arengái egészítenek ki, értelmeznek szépen. Kirajzolódik a XIII. századi ideál: a harcban illően felfegyverzett, lehetőleg páncélosan, hadiménjén lándzsával megjelenő, a csatában éber, oroszlán módjára harcoló, önfeláldozó, nemes ellenfeleket megfutamító vagy fogságba ejtő vitéz képe, aki szükség esetén még saját lovát is átadja urának, s a királynak zsákmányolt zászlókkal kedveskedik. Ez lehet valószínűleg a Csák nembeli Péter oklevelében említett „militia virtuosa”-nak az értelme (Nr. 39.): keményen harcolt, s nem egyszer vitézi bátorságot tanúsított. E narrációk tükrözték, de egyúttal közvetítették is az udvari elvárásokat a hadakozásban részt vevők felé. Borosy művének hasznosítása esetén egyébként aligha maradt volna ki III. András 1291. évi oklevele (Szentpétery, Regeszta Nr.

3795), amelyben a Bécs melletti harci játékról – lovagi torna? – olvashatunk.

Joggal állapítja meg a bevezető tanulmányban Kristó Gyula, hogy az Árpád-korban a narráció „demokratikusabb” műfaj volt, mint később. Ennek okát talán magában a kor hadszervezetében kereshetjük. A királyi birtokszervezeten nyugvó hadszervezet időszakában törvényszerű volt, hogy magának a királynak kellett oklevélbe foglalnia s birtokadománnyal, kiváltsággal jutalmaznia a dicső tetteket, szolgálásokat. A narrációk célja nemcsak az adomány igazolása lehetett, hanem mint olvashatjuk, a követendő vitészség, a követendő magatartásformák népszerűsítése. Ebből a szempontból mindegy volt, hogy az oklevél Farkas várszolga, egy várjobbágy, vagy éppen egy királyi lovászmester szolgálatait örökítette meg. Sőt, a hadakozó rétegek számára még azt az üzenetet is közvetíthette, hogy a vitészség „nemesít”, a társadalmi emelkedés megfelelő ellenszolgálat fejében mindenki számára nyitva áll. Persze maga az oklevélszöveg csak kevesekhez jutott el, s maguk az adományosok tudtak a legkevésbé olvasni. Így nem tudunk mára gondolni, mint hogy hatását – paradox módon – a szóbeliség csatornáin keresztül fejtette ki.

A narrációknak a szóbeliséggel való kapcsolatára nemcsak a bevezető tanulmány utal. Erre már Mályusz Elemér is tett egy megjegyzést, miszerint a kancellária számára maga a kitüntetésben részesülő szolgáltathatta az életrajzi adatokat, a harcok részleteit, az elesett szerviensek, rokonok számát, a sérülések fajtáit, az elfogott ellenfelek nevét és számát. (vö. Mályusz, *im.* 47.; Fügedi Erik: *Verba volant...* in: Mályusz Elemér emlékkönyv. 119.). Egyfelől volt a nemzetség, a család körében élő hagyomány, a vitészségek, szolgálatok sora, amit a kancellárián a királynál lehetett érvényesíteni. A király az oklevelekben sokszor meg is nevezi, hogy a hőstettek miként jutottak tudomására (előadták, tudomására hozták – sokszor a *relatio* szóval, Nr. 41, 43, 53), vagy éppen írásban kö-

zölték az uralkodóval (Nr. 40). Az érintettek érdeke volt, hogy az eseményeket megjegyezzék, s megfelelő közbenjáróval kijárják a jutalmukat. Ha maga az esemény nem a király közvetlen közelében történt, akkor a tartalmi hitelért a közbenjáró vagy a tanúként említettek feleltek, akik lehettek az illető vezérei a csatában, mint a vasvári várjobbágyok esetében a vasvári és soproni ispánok.

Ebben az összefüggésben is hihetőnek tűnnek a formulák, amelyek megszámlálhatatlan tettről szólnak, s csak az okulás kedvéért jegyeznék le közülük néhányat. A jutalmazásra várók hosszasan emlékezetükbe véshtették magukat, közeli hozzátartozóik tetteit s adott esetben, ha előadták, nem fukarkodhattak velük. Így IV. Béla az 1250-ben elhunyt testvér érdemeiért 1255-ben jutalmaz (Nr. 18.), vagy Kurcz és Mályusz szép példákat említ, amikor az adományosok újra és újra bővítik okleveleik narrációit s beleírják az újabb hőstetteket.

Az oklevelek fordítását megbízhatónak és szövegűségeire törekvőnek találjuk. Ez utóbbinak következménye lehet számos magyartalannak tűnő vagy egyszerűen nehézkes szerkezetű mondat, melyek azonban nem akadályozzák a szövegben való eligazodást. Sőt, legyen inkább a fordítás kissé nehézkesebb, mintsem egyszerűbb, gördülékenyebb, de a latin szöveget megkárosító, megcsonkító kihagyások, összevonások árán. A recenzens azonban kötelességének érzi, hogy az apró, vélt vagy valós hiányosságok közül néhányat megemlítsen (s rögtön mentesse is magát, hogy nem az eredeti oklevelek, hanem csak a megadott kiadások alapján tájékozódott). Ezek a példák teljesen esetlegesek és kiragadottak, de közülük néhány talán nem haszontalan a jövőbeni fordítások számára.

Néhány esetben feltűnő, hogy ugyanazt a szót hányféleképpen adják vissza a fordítók, pl. *acies*: sor, hadrend, csatasor, hadsor, csatarend, csapat, ill. nem fordítják. Vagy pl. a *honor regis*: királyi tiszt, királyi dicsőség, királyi tiszt

telet, királyi tekintély, királyi becsület; fortuna casus: sors szeszélyei, esetei stb. Néhány esetben nem jelölik a kihagyásokat a szövegből, vagy éppen a történeti eseményekre vonatkozó szöveg még folytatódik, egyébként érdektelen szavakkal. Meglehet, hogy az „impulsus lancealis” lándzsadobás helyett inkább lándzsalökésként fordítandó (Nr. 25, 10). Félreértéseket csak néhány esetben tudtunk regisztrálni (bár a 172 tételnek csak egy töredékét vetettük egybe a kiadással), így pl. „contra totam potentiam” helyesen ti. a cseh király egész serege ellen (Nr. 51.). A „potenciá”-t jól fordítják pl. a Nr. 75.-ben. Az „ictus lapidum minime formidans” – esetében szó sincsen hajítógépek említéséről, miként a „balistá”-t határozottan kőhajító gépnek értelmezni is kicsit erőltetett, helyette hajítógép, ostromgép említése szerencsésebb. Az „ardua negotia” nem kellemetlen ügyek (Nr. 142.), hanem fontos, nagy jelentőségű, vö. Magyarországi latinság szótára. A „Quid plura?” nem mi több, hanem minnek többet, minnek folytassam? A „humano ingenio” (Nr. 85.) emberi ügyeskedéssel, ravaszsággal, miként jól fordítva Nr. 34.-ben. Nr. 12.-ben a tatár nem bárdal sújt, hanem lándzsával (hastam direxerat) – legalábbis a szövegkiadás szerint. Elmarasztaló értelemben a fautores, complices értelme a bűntársakhoz, cinkosokhoz áll közel (Nr. 160.). Nr. 50.-ben csak véletlenül írhatták a születés joga és rendje helyett jog és születés rendjét. Nr. 11.-ben a mondat helyes értelme: amikor is aztán az említett Detre előszörre az ellenfelet bátran (kihívóan?),

potenter) és nyíltan megközelítette, másodsorra mindenkit megelőzve lándzsáját forgatva betört a velünk szembe felállított csatasorok közé, s miután sokakat megölt, nem keveseket életveszélyesen megsebesített, lovát elveszítve maga is súlyos sérülést szenvedett. A lándzsáját forgatva kifejezést a „vibrare” ige világítja meg, amely pl. a kígyó nyelvének mozgását jelöli. Nr. 45.-ben „in lancearum examine”: lándzsaviadalban (vö. examen duelli), ugyanott „potencialiter”: erővel, erőszakkal.

No. 165. valóban kiadatlan, de mint Mályusz Elemér is megjegyzi a Zsigmond-kori oklevéltár vonatkozó helyén, narrációja más Kanizsai-oklevelekével feltűnően hasonló, szinte teljesen megegyezik. Így jobb híján azok kiadására is lehetett volna utalni (1397. dec. 8., CD X/2. 440., 1401. febr. 17. Sopron vm. története. I. k./). Éppen a nikápolyi csatával kapcsolatos narrációk arra nyújtanak jó példát, amikor különböző személyek okleveleibe (is) szinte szóról szóra ugyanaz a megfogalmazás került. No. 166-ban az eredetiben communitatis in mense helyett quantitatis in mense olvasandó, s így erős közösségi érzésű fegyveresekről van szó.

Végezetül csak reményünknek adhatunk hangot, hogy az újonnan indult sorozat elkerüli az Akadémia Kiadónál szokásos sorozatok sorsát, azaz végzetét, s rendszeresen megjelenő kötetekkel örvendezteti meg a jelen kötet által felcsigázott olvasókat.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ